

Factors que van determinar una educació física i esportiva de gènere durant el franquisme

JUAN CARLOS MANRIQUE ARRIBAS

Doctor en Educació

LUIS TORREGO EGIDO

Doctor en Educació

VÍCTOR LÓPEZ PASTOR

Doctor en Educació

ROBERTO MONJAS AGUADO

Doctor en Educació Física

Escola Universitària de Magisteri de Segovia
Universidad de Valladolid

Autor per a la correspondència

Juan Carlos Manrique Arribas

manrique@mpc.uva.es

Resum

Aquest article pretén, des d'una reflexió de la situació que va viure i va experimentar la dona en la societat franquista i mitjançant una revisió documental sobre el tema, abordar l'estil d'educació física i esportiva que es va proposar durant el franquisme. Igualment, volem fer conèixer quins van ser els fonaments ideològics que van determinar una clara educació de gènere. En concret, ens fixarem en els valors que es van assignar a la dona per establir les relacions oportunes amb el model d'activitat física que li van proposar. Les normes socials van ser imposades des de les altes esferes, sense possibilitat de rèplica, per la qual cosa els seus membres van haver d'assumir-les i acatar-les. D'aquesta forma, les relacions entre ambdós sexes van quedar codificades i registrades en la ment de les persones, ratificades per un procés propagandístic i formatiu; sobretot, mitjançant l'educació i, en concret, amb l'educació física i l'esport.

Paraules clau

Educació Física Femenina; Valors; Ideal de dona; Franquisme; Educació de gènere.

Abstract

Factors which Determined a Gender-oriented Physical and Sports Education during Franco's Regime

This article aims, from a reflection of the situation that lived and experienced women in Francoist society and through a literature review on the subject, addressing the style of Physical Education and Sport which was raised during the Franco's regime. We also wish to make known what were the ideological underpinnings that shaped a clear gender education. In particular, we will analyze the values that were allocated to women to establish appropriate relationships with Physical Activity model that was proposed. Social rules were imposed from the top educational authorities, out of question, so that its members had to assume them and obey them. The relations between genders were coded and registered in the minds of people, a process endorsed by propaganda and training, in particular through education, and more specifically in Physical Education and Sport.

Key words

Feminine Physical Education; Values; Women ideal; Franco's regime; Gender Education.

Introducció

La societat franquista va estar conformada, pràcticament al llarg de tots els anys de la seva existència, per la posició rígida que els seus membres havien d'ocupar d'acord amb les seves responsabilitats. Perquè això es fes realitat va caldre que els grups de poder unifiquessin els criteris pel que fa a la manera de regir els destins

dels ciutadans. Precisament, els seus requeriments socials van estar més lligats a instal·lar models tradicionals i conservadors, afavoridors de la desigualtat en els rols a assumir, que no pas a transmetre una situació igualitària entre tots els seus membres.

Aquests grups de poder van ser, principalment, els dirigents polítics, les autoritats eclesiàstiques, els co-

mandaments militars i, en el cas que ens ocupa, també els especialistes en medicina. Tots plegats, des dels seus camps d'acció, van donar la seva visió particular de quin havia de ser el comportament apropiat de cada individu en aquest model de societat (Temine, 1985; Montenegro i altres, 1994; Tamames, 1977; Domínguez, 1991; Payne, 1987; Sabín, 1977; Tusell, 2001). Partint inicialment del fet que qualsevol posició es trobava determinada pel sexe de cadascú, els condicionaments del context sociopolític van establir unes relacions de gènere molt definides.

En concret, a la dona, li van assignar un seguit de valors que la predisposaven a exercir les seves obligacions dins de l'àmbit privat, deixant l'esfera pública per als homes, que ocupaven la majoria d'alts càrrecs en l'Administració, l'Església i l'exèrcit. Les seves perspectives de desenvolupament es van veure limitades a l'atenció de la llar, amb la cura corresponent al marit i als fills (Gracia i Ruiz, 2001; Bardavío i Sinova, 2000; Abella, 1996). La seva promoció es va veure restringida, perquè no es veia bé que una dona manifestés intencions d'exercir les seves opinions en públic, ni que desitgés escalar posicions als òrgans de poder. Per tant, el determinisme a què se la va obligar, implícitament i explícitament, va estar marcat pel compliment d'uns estereotips que van determinar quin era el comportament apropiat que havia d'exercir: submissió –a l'home–, inferioritat intel·lectual, impressionabilitat i fragilitat (Pastor i Homs, 1984, pàg. 32).

Especialment interessant va ser la posició de privilegi que Franco i el Movimiento van dispensar a l'Església. Aquesta institució va ser, pràcticament durant tot aquest període de la història d'Espanya, la que va proporcionar les bases sobre l'adoctrinament de la dona, atès que si se n'assegurava el control s'assegurava el control sobre tots els altres membres de la comunitat. I per això l'Estat donà privilegis a les autoritats eclesiàstiques perquè determinessin els camins pels quals s'havia de guiar l'educació de les joves espanyoles. Fonamentalment, es va incidir en l'ús adequat del cos, perquè, d'aquesta manera, es podia actuar adequadament segons l'ideal de dona proposat (Manrique, 2003, 2007). Formar una família era la destinació ineludible que qualsevol dona havia de complir; i, per tant, l'educació corporal i les activitats derivades de la seva utilització havien d'acomodar-se als principis que regien les destinacions de la dona.

Però qui realment va posar en marxa un pla d'activitat física específic per a la dona va ser la Sección

Femenina, primerament de Falange i posteriorment del Movimiento. Aquest organisme governamental va tenir l'encàrrec de formar tota la població femenina espanyola, mitjançant l'educació física i l'activitat esportiva competitiva i recreativa, tant dins com fora de l'àmbit educatiu. El seu Pla de formació va recollir els assessoraments d'especialistes, normalment masculins, entre esportistes, metges, assessors religiosos i polítics. I per això es van establir uns conceptes adequats al seu sexe, allunyats de la branca masculina, i que no desvirtuessin el model de dona que la societat havia establert, en el qual la formació d'una família havia d'ocupar tots els seus esforços.

La família i la societat franquista

Tota societat s'ha anat construint mitjançant les aportacions que ha fet cadascun dels seus membres. Són aquests individus, inclosos en les diferents escales preferencials com ara: la classe, l'estament o l'època que els ha tocat viure (Tuñón de Lara, 1977), els que marquen els signes d'identitat del grup. Els seus components les estimen com a béns patrimonials, mitjançant la fixació d'uns ideals que defineixen la cultura específica d'una comunitat. D'aquesta manera, es fixa un seguit de valors, socialment aprovats, que esdevenen una mena de normes o lleis que determinen els comportaments de cada un dels integrants del grup (Savater, 1995).

En el cas que ens ocupa de la societat franquista, els òrgans de poder més importants: l'Església (la catòlica), els grups propers al govern (Falange-Movimiento i Opus Dei) i l'exèrcit van marcar una moral que va sobreviure pràcticament durant tota la dictadura. Precisament, la falta d'autocrítica dins de cada un d'aquests estaments va ser la que va provocar un estancament en les conductes socials, només trencat en els últims anys del franquisme per l'entrada de nous hàbits de vida instal·lats ja a Europa i als Estats Units. Potser entre els grups de pressió més influents, calgui destacar l'acció que va realitzar la religió catòlica, el nacionalcatolicisme. Les seves idees sobre com havia d'organitzar-se la societat i del paper representatiu que cada membre prenia, eren molt a prop del prototip que els dirigents polítics desitjaven. Com a institució, l'Església tenia una organització molt jeràrquica, per la qual cosa facilitava la transmissió de les

ordres i informacions. Cada individu que en formava part sabia perfectament quines eren les seves missions i obligacions, de manera que es van utilitzar els seus propis canals de difusió: encícliques, homilies, catequesi, etc. per llançar les missives corresponents i així establir l'ordre social.

Pel que fa a la seva posició respecte a la dona, la seva actitud va estar centrada durant aquest període a fer-li complir amb unes obligacions que l'Església catòlica li demanava: portar fills al món i tenir-ne cura dins de la llar familiar, sota la tutela del marit. Va ser la institució que més va influir en la creació dels valors assignats a la dona i, alhora, es va convertir en el fonament més determinant a l'hora d'establir una moral pública. Precisament, la població espanyola es va trobar abocada a complir, gairebé exclusivament, amb els preceptes relacionats amb l'Església i amb el sexe; i en conseqüència, a complir amb una moral clarament “privada”, les virtuts fonamentals de la qual eren dues: la fe i l'honestat (Camps, 1990). Per tant, tenim que els preceptes religiosos van guiar la majoria de les conductes dels espanyols, especialment de les dones; bé acceptant-les com a positives o bé assumint-les per imperatiu, per no ser posades en evidència davant de la resta de ciutadans. Per això, la moral nacionalcatòlica resultant obligava a una conducta decorosa de la dona, tant en aspectes formals: avituallament, gestos, vocabulari, etc. com en les relacions socials i familiars: accés als llocs de treball, accés a la cultura i a la procreació.

Els dirigents polítics i militars, en aquest aspecte de la gènesi d'una moral, van exercir una influència menor. La classe política tenia molt clar que els llocs de l'home i de la dona en la societat estaven clarament definits, perquè aquesta tenia una clara disposició cap al patriarcat. Aspirar a ocupar càrrecs de responsabilitat pública no estava ben vist, ni pràcticament s'ho plantejaven les dones. L'única sortida possible era ocupar, com a representant del terç familiar, un lloc com a dirigent dins de la Sección Femenina, grup polític dependent de la Secretaría General del Movimiento i, per tant, molt afí a les directrius oficialistes. Finalment, l'àmbit militar tenia clarament delimitat el seu accés, al qual la dona tenia totalment prohibit accedir-hi. La defensa de la “Pàtria” era cosa dels homes, perquè eren els que tenien valors de força i coratge, propis del sexe masculí. Eren valors adherits al sexe masculí i era considerat un honor servir a la Pàtria mitjançant l'ús de les armes, que com ja hem dit eren un vedat tancat

dels homes (Art. 7, Cap. I del “Fuero de los Españoles”, 1945). La dona tenia altres missions amb l'Estat, especialment les encaminades a generar una llar familiar, on aquí sí que tindria màximes competències, encara que no retribuïdes econòmicament. L'Estat reconeixia i emparava la família com a institució natural, com a cèl·lula primària i fonamental de la societat; “amb drets i deures anteriors i superiors a tota llei humana positiva”. De manera que no tenia sentit que la dona busqués altres camins de reconeixement social i econòmic, perquè en la família desenvolupava totes les expectatives que s'abocaven sobre la dona; per això “se liberaba a la mujer casada del taller y la fábrica” (Art. II, Pnt. I del Fuero del Trabajo, 1938).

Com veiem, es van anar donant les claus per crear uns estereotips que van tractar de simplificar la realitat, d'oferir unes úniques sortides que cada individu havia de seguir. Com cita Huici (2003, pàg. 76): “els estereotips desenvolupen una funció defensiva, perquè serveixen per defensar la nostra posició perquè uns certs grups mantinguin la seva posició dominant sobre d'altres.” En el cas de la dona, els grups de pressió van buscar, en estudis realitzats per la medicina o la teologia, sostenir les seves teories que derivaven en una presumpta inferioritat de la dona. Així, la consciència psicològica col·lectiva va promocionar un conformisme social, en el qual es buscava que tots els integrants de la societat confluïssin en una mateixa forma de pensar, encara que el que realment passava era que es justificava un sistema i un ordre social determinat. Per això, la dona es va convertir en un focus d'interès per als poders establerts, no per raons del seu sexe, sinó per les funcions que exercia en la família, com a institució clau per a la reproducció tant de l'espècie com de les condicions socials (Gallego, 1983, pàg. 13).

Per tant, parlar dels valors que la població espanyola va encunyar durant aquests gairebé quaranta anys suposa fer-nos una idea d'uns comportaments que es van repetir gairebé de manera monòtona, carregats d'unes influències ideologicodoctrinàries i religioses determinants. El lloc que havia d'ocupar la dona en aquella societat i el compliment dels objectius que havia d'assolir van establir una valoració extraordinària del paper que havia d'exercir en la família. En aquest àmbit privat és on realment tenia rellevància, per això es va evitar que participés de manera efectiva en la vida pública, relegant-la i condicionant els seus comportaments a la idea més tradicional i conservadora d'allò que és una societat.

Ideal de dona en la societat franquista

Sostenir aquest entramat social, en el qual el rol que exercia cada un dels seus membres estava clarament especificat, va suposar orientar els camps d'acció dels seus participants. La primera classificació que es feia estava determinada pel sexe, que en moltes ocasions va condicionar les activitats de gènere. Tanmateix, sexe i gènere han d'especificar-se pel que fa a les seves accepcions. Mentre que el sexe es refereix a la condició biològica de ser femella o mascle, dones o homes (Osgley, 1972; a Scraton, 1995, pàg. 20); el gènere té un component d'aprenentatge, adquirit mitjançant els diferents estadis de socialització de la persona, i que ha estat denominat “la construcció social del gènere” (Fernández, 1998, pàg. 216). Durant el franquisme, el manteniment de les diferències en l'educació per raons de sexe es va fer constant al llarg de tots els anys. Es va iniciar amb el Decret de no coeducació (BOE del 6 de maig de 1939), basat en l'encíclica que va escriure el Papa Pius XI “Divinus Illius Magister” (31 de desembre de 1929), on es diu que “la coeducació (és una) deplorable confusió que canvia la legítima convivència humana en una promiscuïtat i igualtat anivelladora”. Aquesta afirmació es va utilitzar per especificar un procés formatiu diferent entre nens i nenes a l'hora de preparar-los cap al món intel·lectual i social. De manera que es van anar introduint un seguit d'actituds que van introduir la desigualtat i la jerarquizació per raons de sexe, que Brullet i Subirats (1990, pàg. 23) anomenen “sexisme”.

Amb aquestes apreciacions a l'hora de distingir la dicotomia sexe-gènere, podem advertir que la situació a l'Espanya franquista estava supeditada al poder exercit pel patriarcat. Aquest considera que el sexe d'una persona li dóna accés a diferents privilegis i a papers dins d'una societat, igual que la família de naixement determinava el que algú podia fer en un sistema de castes. Aquesta visió del món reserva als homes els millors llocs i valoren més allò que és masculí, tot creant un poder coercitiu que ajuda, sense pressió aparent, que cadascú accepti el seu rol (Martínez i García, 2007, pàg. 19).

La situació social i econòmica de la postguerra i les concepcions històriques tradicionals que es van aplicar sobre la dona van crear les condicions legals, ideològiques i culturals perquè fos educada atenent a les característiques considerades com a “pròpies d'allò que és femení”: inferioritat intel·lectual, impressionabilitat i fragilitat, transmissora dels valors de la ideologia do-

minant, emotivitat i submissió (Pastor i Homs, 1984, pàg. 32). Amb aquest substrat de valors es va crear un ideal de feminitat allunyat del proporcionat per la República. Encara que és veritat que la situació, a partir de mitjan dels anys cinquanta, va variar una mica respecte a aquests primers anys de la postguerra. Per exemple: el 1953 es va fundar l'Associació de dones universitàries; el març de 1956 es va aprovar en Consell de Ministres el Decret llei prohibint els bordells i cases de tolerància; i, sobretot, el 1961 es va donar llum verda a la Llei sobre “Drets polítics, professionals i de treball de la dona”. Aquesta Llei va ser redactada per la SF i va ser presentada a les Corts per la seva Delegada Nacional, Pilar Primo de Rivera. En aquesta Llei es plantejava la igualtat jurídica de les dones en les activitats laborals, però amb limitacions. Tanmateix, pel que fa als plantejaments educatius, van continuar existint sota els preceptes dels inicis del franquisme, encara que en relació amb l'activitat física es va deixant anar el llast que la privava d'un desenvolupament més autònom.

Com hem anunciat, la SF es va convertir en el referent màxim pel que fa a la tasca formativa de la dona. Aquest organisme governamental va tenir la responsabilitat d'aconseguir que totes les joves espanyoles, i en menor mesura les adultes, coneguessin quin era l'estil i el comportament que l'Estat en volia (Decret de la Direcció de l'Estat de 28 de desembre de 1939, BOE de 29 de desembre; sobre “Las funciones de la Sección Femenina de FET y de las JONS”). La SF, a part d'influir com a agent socialitzador primari, també va proposar a les dones un perfil de valors del qual va sobresortir el dualisme: autoritarisme-submissió. Les seves dirigents van ser fidels seguidores de la doctrina engendrada pel fundador de la Falange: José Antonio Primo de Rivera. La primera vegada, i pràcticament l'única, que es va dirigir de manera explícita a la dona, durant un míting celebrat el 1935 a la localitat de Don Benito, va explicar els valors que s'assignaven a cada sexe: egoisme a l'home i abnegació a la dona (Primo de Rivera, 1935; a Suárez, 1993, pàg. 39). On cal afegir les paraules expressades pel mateix Franco en el discurs que va realitzar a la concentració de Medina del Campo (Valladolid) el 1939, en l'homenatge que li va dispensar l'organització falangista femenina. En aquell acte va insistir en quins havia de ser el destí i les funcions a què s'havia d'acollir tota dona que es preés de ser espanyola una vegada finalitzada la guerra: reconquerir la llar i formar la dona perquè aconseguís ser forta i independent (*sic*) (en Suárez, 1993).

La dona, per tant, no s’havia de plantejar accedir a una cultura mitjana i superior, atès que no li seria necessària. Amb aconseguir els coneixements bàsics i imprescindibles per saber portar les regnes de casa seva ja en tenia prou, i per això els Ensenyaments de la Llar s’imposaren en els currículums educatius de les noies. El mateix Pemartín, director general d’Ensenyament Mitjà i Superior, en una entrevista concedida a la revista *Signo*, d’onze d’abril de 1942, deia el següent: “La meua opinió és que s’ha d’allunyar la dona de la Universitat, vull dir que el lloc de la dona, segons el meu parer, és la llar” (en Pastor i Homs, 1984, pàg. 31).

Determinisme religiós

Per molt que l’organització femenina del Movimiento Il·lustrat per una igualtat d’oportunitats respecte a l’home, això gairebé no es va aconseguir. Les diferències socials entre la ciutadania es van establir principalment per dos camins: l’un, la classe socioeconòmica a què es pertanyia; i l’altre, per raó del sexe, fonamentats tant pels fonaments ideologicodoctrinals, com pels religiosos.

La religió va constituir uns dels principals pilars de la política de José Antonio Primo de Rivera, al costat de l’economia i d’un programa de comandament únic i escala vertical, recollits en la seva Norma Programàtica anomenada “Veintiséis puntos de Falange Española Tradicionalista y de las Juventudes de Ofensiva Nacional Sindicalista” (segons el Decret núm 255; BOE de 20 d’abril de 1937). Tanmateix, les autoritats de l’Església catòlica no van tenir tan clar que, una vegada completat el “Alzamiento”, els falangistes mantinguessin aquest sentit religiós profund i abnegat que declaraven en la seva propaganda. Per això es van proposar amb gran tenacitat “re Cristianitzar” tots els aspectes de la vida pública i privada espanyola. Aviat van comprendre que l’element més influent, per la seva implicació en l’àmbit privat de la família, era la dona. Per a això van argumentar, mitjançant cites extretes dels Llibres Sagrats, quins eren el seu destí i la seva missió en aquella societat.

Primerament, l’Església catòlica es va ocupar de reforçar el paper subordinat que havia d’adquirir la dona i el respecte que havia de tenir cap a l’autoritat, que seria la de l’home en qualsevol situació. La pròpia SF, per no ofendre ni contradir l’autoritat religiosa, va disposar la idea que l’home era portador de valors eters i

gràcies a ell la dona s’inseriria en “la Pàtria, l’Univers i l’Eternitat” (Primo de Rivera, 1983, pàg. 405). La Delegada Nacional de la SF va redactar nombroses cartes i circulars que va fer arribar per mitjà de les diferents delegacions provincials de l’organització, en les quals s’especificaven quins eren els valors essencials que havien de defensar totes les seves afiliades i les seves instructores. Aquests eren essencialment: la religió i la pàtria. Mitjançant una doctrina supervisada per l’autoritat masculina, la dona no va tenir més remei que acceptar la destinació religiosa que li augurava la Bíblia, i també complir amb el destí de servei a la Nació (Pàtria), que no era cap altre que la procreació i l’educació dels fills.

La procreació

En aquest apartat abordem el concepte més important pel qual es coneixerà la funció essencial de l’existència de la dona, o això és el que van fer creure pensadors, polítics, religiosos i altres autoritats franquistes. Aquests van defensar una posició que anava més enllà de la simple missió reproductora, que ja era prou important, sinó que també va adquirir una major rellevància per ser la base de tot l’entramat socioideològic i essència d’uns comportaments estereotipats.

Fray Justo Pérez de Urbel, assessor religiós durant molts anys de la SF i posteriorment abat de la basílica del Valle de los Caídos, va explicar durant el III Consell Nacional de l’Organització allò que constituïa el monopoli absolut de la dona: la maternitat. Però entesa no només en els aspectes biològics, com a transmissió de la vida humana, sinó com a una funció que va més enllà de proporcionar un cos. La maternitat embolcalla, deia, una adoració espiritual cap al fill que reclama sempre abnegació i fortalesa (recollit a Suárez, 1993, pàg. 95).

Però ja no van ser només els assessors religiosos els que van parlar d’aquest concepte de maternitat, sinó que també els dirigents polítics i la classe mèdica van abordar i van dictaminar quina havia de ser la missió de la dona espanyola. Per exemple, Fernández Cuesta (1938), explicava que des del seu lloc natural d’actuació, la llar, podia aconseguir la unitat d’Espanya i, per tant, donar prestigi a la Nació. Aquest missatge va ser perfectament captat per les dirigents de la SF, atès que, mitjançant la publicació dels texts oficials que es van utilitzar en els centres d’ensenyament, es van donar les directrius que calia seguir pel que fa a la missió de la dona en la societat:

“La missió assignada per Déu a la dona és la maternitat a la llar; a aquesta finalitat hem de subordinar tot allò que trobi i tot allò que nosaltres fem per ella. És a dir, que la seva finalitat històrica la complirà sense apartar-se de la finalitat natural que Déu li ha assenyalat, i en el compliment d’aquesta finalitat acumularà mèrits de vida eterna per salvar la seva ànima” (SF de FET y de las JONS, 1953).

Les autoritats mèdiques no van voler allunyar-se de la línia continuista que es va marcar des d’altres estaments. Per exemple, el Dr. de la Granda (a Altet, 1989, p. 294) partia de la idea que la dona es trobava totalment condicionada pel seu “dur i indefugible jou sexual”, cosa que la faria patir al llarg de la seva vida els continus accidents “de la seva esquinçadora vida sexual: menstruació, embaràs, part, lactància, menopausa; que determinarien el seu cos i la seva ment”. Aquest mateix doctor continuava al·legant al seu article qüestions referents al “jou” a què havia d’estar sotmesa qualsevol dona, perquè mentre estigués “saturada de feminitat i maternitat, li impediria el lliure vol de les seves facultats mentals”. No en tenia prou amb donar la vida a un nou ser que, a més, es veia disminuïda en les seves capacitats intel·lectuals per aquesta raó; i si li venia al cap destacar, cauria en la masculinització, “virilització” l’anomenava ell. La classe mèdica estava contribuint, amb aquestes argumentacions i altres del mateix estil, a mantenir el rol de sacrifici, de submissió i de passivitat que altres grups de pressió havien establert per a ella. Tots aquests valors es van utilitzar com a inhibidors i repressius per a la dona, i el règim polític els va utilitzar com instruments de legitimació. I per això van tractar d’enaltir aquests dons femenins des del punt de vista de la tasca maternal i van defensar amb especial èmfasi el concepte de “mare”, a la qual van dedicar un dia a l’any com a festa commemorativa.

Plantejaments que van justificar una educació física de gènere

Com ja hem comentat, la SF va tenir la missió de transmetre un tipus de formació específica per a la dona d’aquella època. Entre els instruments que va utilitzar es trobava l’activitat física, entesa segons els plantejaments que es van aplicar a l’educació física i a l’esport. En ser una activitat que es manifestava en diversos àmbits de la societat, aquesta presentava un clar biaix d’acord amb el sexe dels individus que la formaven. En el cas

que ens ocupa, es va plantejar una EF i uns esports que no traspasessin les fronteres morals de la feminitat instaurada, i per a això, es van ajustar a uns plantejaments que provenien de diferents autoritats. Vegem quins van ser aquests influxos que van condicionar una clara EF de gènere.

Actitud científicomèdica

Inicialment, la SF es va plantejar com una de les seves preocupacions fonamentals en la formació de les dones espanyoles, la sanitat i la higiene del cos (SF de FET y de las JONS, 1941, p. 12). I per això els seus plantejaments primaris a l’hora d’establir un programa d’actuació relatiu a l’ús apropiat del cos femení, van estar condicionats pels arguments provinents de la classe mèdica, que clarament definien les característiques fisiològiques entre l’home i la dona. Des d’aquesta actitud higiènica i de salut corporal, la Medicina va dictar un seguit d’asseveracions que van reduir força les possibilitats de desenvolupar un ampli ventall de possibilitats en el camp de l’activitat física. Aquests supòsits van servir per perpetuar una ideologia conservadora, respecte al marc d’actuació que la dona podia exercir, atès que la maternitat s’oferia com a l’objectiu més important que havia de complir (García Bonafé, 1990, p. 18).

Es pretenia que l’exercici servís de medicina preventiva al servei de la salut, perquè la major preocupació que havia de tenir una dona era la de no posar en risc la funció procreadora per a la qual havia estat destinada, segons el concepte religiós cristià integrat amb tant d’arrelament. Aquesta situació va contribuir, encara més, a afavorir l’estereotip que es va fixar per al gènere femení, el qual era titllat de fràgil i delicat; per tant, poc capaç de realitzar activitats de gran exigència física. El mateix assessor d’EF per a la SF, Agosti (1963, p. 710 i 719), establia els períodes crítics en què la dona tenia molt compromès el seu desig de realitzar qualsevol tipus de pràctica física, com per exemple durant el període de la pubertat i durant el cicle menstrual.

La Medicina es va convertir en la ciència que va posar les bases epistemològiques de l’activitat física femenina, i pel seu elevat estatus de reconeixement social, els seus criteris van ser seguits per gran part de la ciutadania. Els valors relacionats amb la gràcia, la bellesa, l’esperit de sacrifici i la renúncia en benefici del marit i els fills que es van aplicar al sexe femení, es van instaurar en el model social franquista. De manera que no

tenia sentit que la dona practiqués exercicis que poguessin danyar la seva constitució fisiològica, perquè a part de no poder suportar grans esforços, l'allunyaven de les seves virtuts naturals, i l'apropaven a les formes masculines. Es va fomentar, per tant, una estètica d'acord amb el prototip de dona marcat per les autoritats mèdiques, que no la facultaven per desenvolupar una capacitat competitiva que l'esport requeria (Dr. Boegey, 1922; a Vázquez, 1986, p. 61). Es van indicar com a activitats físiques més adequades al cos de la dona, segons reflecteix Manrique (2007, p. 278-279): la gimnàstica, la dansa (clàssica i regional), el ritme; a més d'altres esports que van anar ampliant l'oferta en anys successius: natació el 1938, hoquei, tennis i bàsquet el 1939, handbol a 7 i a 11 el 1940, voleibol el 1953. I van desaconsellar exercicis que la podien portar a l'extenuació, com ara l'atletisme, la pràctica del qual no va ser permesa fins a 1961. Estranya decisió, quan aquesta activitat és l'aliment de qualsevol altra pràctica física.

Actitud religiosa (nacionalcatolicisme)

Des del primer moment de l'aixecament en armes de l'exèrcit que es va revoltar contra la República, les autoritats eclesiàstiques van donar suport a la causa d'aquest bàndol. Per aquesta raó, el govern franquista va concedir una situació de privilegi a l'Església catòlica, que va imposar el seu credo a tota la comunitat espanyola. Aquesta situació preeminent va provocar que la seva formació moral s'imposés per sobre de qualsevol altre tipus de confessió religiosa, amb potestat per regular la vida pública i imposar les seves normes ultraconservadores, sobretot, a les dones.

En l'àmbit educatiu, hi va haver una gran disputa per establir quin grup de poder tenia els drets sobre els escolars espanyols. Falange i l'Església catòlica se'ls van disputar i la divisió de competències va quedar clarament definida a favor de les jerarquies eclesiàstiques, que van prendre el control de l'educació a les aules. Els dirigents de la Falange van tenir la seva porció del pastís educatiu tot incloent en els programes de les diferents etapes educatives ensenyaments que van quedar sota la supervisió d'aquest grup, i que es van reunir sota la denominació de Formació del Espiritu Nacional. L'Educació Física, la Formació Política i els Ensenyaments de la Llar, per a les noies, es van convertir en els instruments d'influència per part de l'àmbit ideologicodoctrinari. El seu professorat va ser format per les branques masculina i femenina del Partit, per tant, les matèries impartides es

van convertir en instruments de control social, especialment sobre els més joves, que eren en potència els més influenciables.

Les dirigents de l'Organització femenina del Movimiento van acceptar el caràcter religiós i espiritual del que es volia dotar a qualsevol activitat física que es practiqués. La SF, per mitjà de la seva Regidoria (Departament) d'EF, es va proposar que la dona es beneficiés dels efectes que aquesta causés; això sí, considerant que sempre havia de tenir "un fons espiritual" (Inchausti, i Gutiérrez, 1955, p. 12) que regís els destins del cos. Es deixava clar que si una dona realitzava qualsevol tipus d'esport, contribuïa a fer que el seu cos millorés, però no com a satisfacció personal, sinó perquè seria més fàcil contribuir amb el destí que li era atribuït: la procreació i la família. S'interpretava que l'EF i l'esport eren uns mitjans ideals per al perfeccionament humà, perquè s'aconseguia augmentar la força moral, es desenvolupava la voluntat i el desig de ser útil. Així, l'activitat física desenvolupada en l'àmbit educatiu i fora d'aquest, va estar carregada de raons morals catòliques per complir amb el seu objectiu socialitzador, especialment vinculada a l'àmbit de la maternitat. L'EF es rebia per obligació per aconseguir inculcar en la dona espanyola els valors de justícia, ordre i bellesa; elevats a les últimes instàncies relacionades amb Déu (SF de FET y de las JONS, 1959, p. 140).

Per la necessitat de formar una joventut sana, físicament i "espiritualment", la SF va assumir la responsabilitat de l'Educació Física Femenina (EFF). No només per perfeccionar el cos, sinó perquè fent-lo "més dòcil i obedient a l'esperit i a les obligacions morals" (Delegació Nacional de la SF, 1969, p. 173), s'adquirís una cultura física de caràcter sobrenatural. L'Església, a més a més de donar aquesta idea ascètica de l'activitat física, posada en funcionament per les professores de la SF, també va ser vigilant en tot allò que es referia a normes de funcionament en els diferents campionats, en la manera de vestir a les classes d'EF i als partits, que havia de ser "femení, pràctic i honest" (SF de FET y de las JONS, 1951, p. 98). Unes normes que van imposar un estil que no atemptés contra el que les jerarquies religioses anomenaven els bons costums i l'estil. Per aquesta raó, les professores que van posar en marxa aquest mètode d'EFF durant el franquisme van oferir en algunes ocasions actituds contradictòries. D'una banda, manifestaven un gran interès per oferir a la dona la possibilitat de realitzar unes activitats que li havien estat vetades tradicional-

ment per la societat. Però, d’una altra, l’evolució que havia de portar l’activitat física i esportiva entre les dones es restringia per les regles morals que la religió catòlica va implantar en la societat.

Actitud política (nacionalsindicalisme)

L’Estat autoritari, que es va instal·lar a partir de 1939, va afavorir la idea que la Nació podria sortir de la mala situació en la qual va quedar després de la contesa bèl·lica, mitjançant la unitat dels seus membres. Sota els pressuposts de fortlesa física que els seus membres havien d’oferir, es va instaurar com a objectiu polític una EF obligatòria per a tots els ciutadans, encara que regida per la separació de sexes i plantejada com a projecció del règim. Els òrgans de poder van pretendre inculcar, especialment en la joventut, uns ideals que s’estendrien a la resta de la població com una reguera de pólvora. Si aconseguien que assumissin que el seu esforç, sobretot el físic, es considerés un acte de servei a la comunitat, la cohesió entre la població seria més fàcil i més manejable. El Movimiento Nacional, impregnat dels punts programàtics falangistes, va proposar un estil d’EF que facilitava la integració en el sistema. Ara bé, la manera de practicar-la era molt diferent segons si s’era home o dona. La pràctica de l’EF i l’esport es va considerar política nacional (Chaves, 1960, p. 13), perquè el fet d’aconseguir generacions vigoroses era un objectiu essencial del Ministeri d’Educació i del mateix partit polític. S’arribava a dir que qualsevol individu havia d’estar en condicions de servir i que aquell que no estigués preparat físicament seria un “decrèpit o, si més no, un disminuït en les seves possibilitats de servei” (Chaves, 1963, p. 13).

En el cas de la dona, aquesta també havia de servir amb el seu esforç i treball al bé de l’Estat, per ser considerada una ciutadana completa. Però com que el seu camp d’acció es va veure reduït al que ocupava a la llar, la seva contribució es basava a aportar fills sans i educar-los a favor d’aquells ideals. Es van plantejar, per tant, un seguit de propostes d’activitat física vinculades a l’eugenèsia i a la millora de la raça, no com un conjunt d’accions encaminades a gaudir de l’exercici, sinó que es va buscar arribar a unes finalitats que no depenien de la pròpia persona, supeditades a la voluntat, primer de Déu i després de l’Estat. La submissió i la disciplina, com a valors sobredimensionats que la doctrina falangista va enaltir, es van utilitzar també per determinar el tipus d’EF i esport que es volia realitzar. L’esforç físic

havia de venir acompanyat d’una netedat d’esperit, per aconseguir millorar la salut i modelar la personalitat, fent-la forta davant del dolor i el sofriment que comportava el part i la vida de submissió que desenvolupava tant dins de la família com de la societat.

Si la seva ubicació social havia de ser la família i la seva ocupació principal les tasques domèstiques, l’activitat física bé es podia programar dins de la llar, perquè “enllustar els paviments, treure la pols, netejar els vidres o espolsar vestits, compleixen els mateixos objectius que un exercici programat” (revista *Teresa*, 1961; en Turó, 1999, p. 150). L’esport femení i les seves competicions van ser organitzats en exclusivitat per la SF, per la qual cosa es van integrar en el seu Pla general d’activitats. I per això qualsevol esdeveniment esportiu s’utilitzarà per exaltar els valors pretesament patriòtics. Va ser molt comú utilitzar les exhibicions gimnàstiques o les mobilitzacions dels grups juvenils perquè les autoritats locals rebessin els elogis per l’espectacle presenciats. Finalment, la creació de les càtedres ambulants amb les seves corresponents instructores de la SF, herència dels objectius pedagògics de la República, en la seva missió de recórrer les zones rurals més desassistides d’Espanya, va tractar de transmetre la ideologia falangista tot complint amb el seu deure “patriòtic”. Entre aquelles disciplines que es van donar es van ensenyar les excel·lències de l’EF a les joves d’aquelles localitats; i van recopilar una àmplia documentació de cançons i balls que es van posar en pràctica en els grups de Coros y Danzas que tan profusament es van crear per tota la geografia nacional.

A tall de conclusions

El model de dona que es va imposar durant el franquisme va estar fonamentat en un seguit de valors que van marcar unes pautes de comportament considerades com a normes socials. La seva longevitat va ser un cas excepcional, com ho va ser el llarg període de dictadura que es va produir, una qüestió que palesa més una falta d’autocrítica que no pas un clar convenciment dels seus membres. Les normes socials són imposades des de dalt, sense possibilitat de rèplica, per la qual cosa els individus que componen la societat franquista hi són sotmesos, tot assumint-les com a pròpies, úniques i veritables.

Cada membre d’aquesta societat té preparat d’acord amb el seu sexe un seguit de funcions. En concret, la

dona va disposar d'uns camps d'actuació força restringits: la llar i la seva cura, excepcionalment es preveia la possibilitat de treballar-ne fora. El seu paper secundari en aquell context patriarcal va ser manifest, tanmateix se la volia dignificar per la seva influència en les relacions familiars i en la transmissió de models formatius relacionats amb la ideologia i la religió dominants.

Als centres educatius franquistes l'ideari educatiu imposat per l'Estat va complir les directrius del Movimiento Nacional i de l'Església catòlica. Les seves reformes educatives sempre van anar dirigides a oferir uns ensenyaments i uns estils diferents segons s'orientessin a nois o a noies; fins i tot incloent matèries exclusives per al sexe femení. L'EF és una d'aquestes matèries controlades pels professors i professores que van ser formats per l'única organització política permesa, i en el cas de les dones per la SF. Aquesta secció del partit va tenir l'objectiu d'oferir a la dona espanyola una formació integral, basada en conceptes més ideològics i espirituals que materials. Per tant, la inclusió de l'EF, entre les seves finalitats formatives bàsiques, anava més enllà dels beneficis fisiològics de l'exercici. La supervisió d'aquesta disciplina va estar encomanada a tres poders: el científicomèdic, el religiós i el polític, que van advocar per un mètode exclusiu per a la dona. Per això, malgrat el gran interès que van manifestar les dirigents de la SF per incloure l'EF i l'esport en el seu procés formatiu, aquest es va manifestar de manera parcial, dominat per interessos de caràcter ideològic i religiós. Només es va concebre una activitat física practicada en petites dosis per no perjudicar ni la salut, ni la seva relació amb la maternitat; a més a més de complir amb les imatges de gràcia, moderació i bellesa que es van associar al seu rol.

Finalment, aquest article analitza una situació històrica molt concreta, però que socialment va suposar un gran impacte, la repercussió del qual seria interessant d'analitzar en l'actualitat. Com exposa Andrade (1997), en analitzar les raons que ens han de portar a l'estudi de la història de l'EF i l'esport; "quan parlem en Història, ens referim a la història dels homes i de les seves construccions socials, d'actuació en la societat. La història ens ajuda a entendre que l'home té i va tenir una actuació concreta: el que tenim actualment va ser construït i no és producte de l'atzar, tampoc no estava escrit en algun 'llibre de destins'. Tots, volent-ho i sabent-ho o no, som una part de la història. Ahora som història i la fem". El coneixement de la nostra his-

tòria ens ajuda a interpretar la realitat i comprendre per què moltes situacions que haurien de ser qüestionades, poden ser viscudes amb absoluta normalitat. De manera que podríem plantejar-nos un seguit d'interrogants que deixem per a futurs estudis i investigacions, com per exemple: continuen mantenint-se algunes de les característiques que van definir l'EFF en el franquisme en l'EF actual? Quina vinculació hi ha entre aquesta visió de l'EF i la que té la nostra societat, si pensem que moltes dones que han educat els joves de l'actualitat van viure aquesta EF?

Referències bibliogràfiques

- Abella, R. (1996). *La vida cotidiana bajo el régimen de Franco*. Madrid: Temas de Hoy.
- Alted, A. (1989). Las mujeres en la sociedad española de los años cuarenta. A *III Jornadas de estudios monográficos. Las mujeres y la Guerra Civil española*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer. Pàg. 284.
- Andrade, V. (1997). ¿Por qué debemos estudiar la historia de la Educación Física y el deporte durante la formación? *Revista digital lecturas de EF y deportes* (8) www.efdeportes.com
- Bardavío, J. i Sinova, J. (2000). *Todo Franco. Franquismo y antifranquismo de la A a la Z*. Barcelona: Plaza y Janés.
- Brullet, C. i Subirats, M. (1990). *La coeducación*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia. Secretaría de Estado. Pàg. 23.
- Camps, V. (1990). *Virtudes públicas*. (2a ed.). Madrid: Espasa Calpe. Pàg. 16.
- Chaves, R. (1960, 2a ed.). *Manual Escolar de Educación Física*. Madrid: Doncel.
- (1963): *La gimnasia en familia*. Madrid: Prensa Gráfica.
- Decret de la Jefatura del Estado de 28 de desembre de 1939, BOE de 29 de Desembre; sobre Las funciones de la Sección Femenina de Falange Española Tradicionalista y de las Juventudes de Ofensiva Nacional Sindicalista.
- Delegación Nacional de la SF (1969). El trabajo de la mujer. A *XXVIII Consejo Nacional de la Sección Femenina*. Girona: SF de FET y de las JONS.
- Domínguez, A. (dir.) (1991). *Historia de España. Vol 12*. Barcelona: Planeta.
- Fernández Cuesta, R.; Secretario General de FET y de las JONS. (1938): *Discurso realizado durante el II Consejo Nacional de la SF*. Segovia: gener.
- Fernández, E. (1998). El tratamiento de la igualdad y el tratamiento del género en Educación Física. A *Curso de Especialización en Educación Física para la Educación Primaria. Módulo 5*. Madrid: UNED. Pàg. 216.
- Fuero de los Españoles (1945).
- Fuero del Trabajo (1938).
- Gallego, Ma T. (1983). *Mujer, Falange y Franquismo* Madrid: Taurus. Pàg. 13.
- García Bonafé, M. (1990). El ejercicio físico y la práctica deportiva de las mujeres. *Seminario Mujer y deporte*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- Gracia, J. i Ruiz M. A. (2001). *La España de Franco (1939-1975). Cultura y vida cotidiana*. Madrid: Síntesis.
- Huici, C., a Morales, J. F. i Huici, C. (2003). *Psicología social*. Madrid: Mac Graw-Hill. Pàg. 76.

- Inchausti, Ma J. i Gutiérrez, C. (1955). *Educación Física Femenina. Texto Oficial para las Escuelas de Magisterio*. Madrid: SF de FET y de las JONS.
- Manrique Arribas, J. C. (2003). La Educación Física Femenina y el ideal de mujer en la etapa franquista. *Revista internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y Deporte*. Núm. 10. www.cdeporte.rediris.es/revista/revista.html
- (2007a). La familia como medio de inclusión de la mujer en la sociedad franquista. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 7. www.hispanianova.rediris.es
  - (2007b). La actividad deportiva femenina durante el franquismo y sus campeonatos escolares. *VII Congreso Internacional sobre la Enseñanza de la Educación Física y sus campeonatos escolares. Libro de Comunicaciones y Talleres. Vol I*. Badajoz: FEADEF.
- Martínez, L. i García A. (2007). *En baloncesto más iguales. Manual de Igualdad de género para Entrenadores*. Valladolid: Junta de Castilla y León. Consejería de Familia e Igualdad de Oportunidades. Dirección General de la Mujer. Pàg. 19.
- Montenegro, A.; de Llera, L. i cols. (1994). *Historia de España. El régimen de Franco (1939-1975). Cap. 13*. Madrid: Gredos.
- Otero, L. (1999). *La Sección Femenina*. Madrid: EDAF
- Pastor i Homs, Ma. I. (1984): *La educación femenina en la postguerra (1939-1945), el caso de Mallorca*. Madrid: Ministerio de Cultura, Pàg. 32.
- Payne, S. (1987). *El régimen de Franco. 1936-1975*. Madrid: Alianza Editorial.
- Primo de Rivera, P. (1983). *Recuerdos de una vida*. Madrid: Dyrsa. Pàg. 405.
- Sabín, J. M. (1977). *La dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos*. Madrid: Akal.
- Savater, F. (1995). *Diccionario filosófico*. Barcelona: Planeta. Pàgs. 138-154.
- Scraton, S. (1995). *Educación Física de las niñas: un enfoque feminista*. Madrid: Morata. Pàg. 20
- SF de FET y de las JONS (1941). Consigna. *Medina, núm. 10, juliol*. Madrid: FET y de las JONS.
- (1951). *Historia y Misión*. Madrid: SF de FET y de las JONS.
  - (1953). *Lecciones para los cursos de Formación e instructora de Hogar*. Madrid: SF de FET y de las JONS.
  - (1959). *Oposiciones de Magisterio. Educación Física*. Madrid: SF de FET y de las JONS.
- Suárez, L. (1993). *Crónica de la Sección Femenina*. Madrid: Asociación Nueva Andadura. Pàg. 39.
- Tamames, R. (1977, Ed.: 1973). *La República. La Era de Franco*. Madrid: Alianza Editorial.
- Temine, E. i cols. (1985, 1a ed.: 1982). *Historia de la España Contemporánea. Desde 1808 hasta nuestros días*. Barcelona: Ariel.
- Tuñón de Lara, M. (1977). *Medio siglo de cultura española (1885-1936)*. (3a edic. corregida). Madrid: Tecnos. Pàg. 16.
- Tusell, J. (Dir.) (2001). *Historia de España. La Edad Contemporánea. Tomo 2*. Madrid: Taurus.
- Vázquez, B. (1986). Educación Física para la mujer. Mitos, tradiciones y doctrina actual. *Seminario sobre Mujer y deporte*. Madrid: Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer.